
Katarina Kobe-Arzenšek

Lanarstvo in konopljarstvo na Slovenskem v prejšnjem stoletju do konca dvojne monarhije

1. Splošni oris

Lanarstvo (pridelovanje in predelovanje lanu) in konopljarstvo (pridelovanje in predelovanje konoplje) prištevamo med tiste tradicionalne tekstilne panoge v monarhiji, ki so uživale posebno skrb države. Vodilno vlogo v lanarski proizvodnji je Avstrija izgubila po nasledstvenih vojnah, ko se je morala odpovedati Šleziji. Cesarica Marija Terezija in njen sin Jožef II. sta storila vse, da bi izgubljeno nadomestila. Patenti so se vrstili: 1750 v platnu za Češko, 1755 o trgih za prejo, 1765 o predenju in 1773 o tkanju kot svobodni obrti; ti ukrepi naj bi pomagali predvsem na Češkem in Moravskem dvigniti panogo na stopnjo, ki jo je le-ta imela v sosednji izgubljeni deželi. Po popolni odpravi tkalskih cehov (1784), prepovedi uvoza platna (1788) skupaj s posledicami, ki jih je prinašala ameriška osvobodilna vojna (1776—1783), se je avstrijsko lanarstvo približalo obdobju, ki je od njega terjalo temeljne premike.¹ Pot mu je kazalo bombažarstvo, ki je s strojno proizvodnjo zlahka obvladovalo evropsko tržišče in s cenenimi izdelki dušilo trgovino z lanenim platnom. Da bi prizadel Anglijo, ki je na gospodarskem področju imela razvito mehanizirano bombažarsko proizvodnjo, je Napoleon leta 1810 razpisal milijonsko nagrado za izum stroja, ki bi predel laneno predivo, kot so predli že uveljavljeni stroji bombaž. Iznajdba prvega predilnega stroja za lan, ki se je izkazal v praksi, je bilo delo Francoza Filipa Girarda (1775—1845). Avstrijski dvor ga je 1815 poklical v monarhijo. Z vsemi ugodnostmi vlade je ustanovil v Hirtenbergu podjetje, nekaj ur oddaljeno od Dunaja. Girard je bil človek nemirnega in nestalnega duha, iz katerega so vrele vedno nove in nove ideje, vendar ni imel sposobnosti umnega vodenja podjetja, čeprav je sprva uspeval in registriral za lanarski predilni stroj dva patenta: prvega 18. septembra 1815 in drugega 11. januarja 1819, oba za dobo deset let. Državna uprava mu je 1820 prošnjo za novo podporo odbila in izumitelj je opustil obratovanje hirten-

¹ Stein, Ernst: Die oesterreichische Leinen-Industrie. Die Gross-Industrie Oesterreichs. Wien 1898 (v nadalj. cit.: Stein, Die oesterr. Leinen-Industrie), str. 280.

berške predilnice in nato odšel iz Avstrije ter se napolil v Varšavo.² Girardov tekmeč je bil Korošec Franc Wurm iz Žrelca. Leta 1811 je napravil model predilnega stroja in odpotoval na Dunaj, kjer je upal, da bo dobil denar za pot v Pariz. Načrte mu je prekrizal Napoleonov padec. Z nekaj delničarji je pri Dunaju osnoval lanarsko predilnico na vodni pogon, ki je zaposlovala 100 delavcev. Družba se je zaradi nesoglasij kmalu razšla. Wurm se izumiteljstvu ni odpovedal; izumljal je tudi na drugih področjih.³ Za lanarski predilni stroj so mu 22. aprila 1817 podelili patent skupaj s tovarišem D. Pausingerjem za dobo 10 let. Po nekaj mesecih (21. decembra 1817) sta izumitelja patentirala nov lanarski predilni stroj prav tako z veljavnostjo 10 let.⁴ Kljub nakazanim premikom v smeri mehanizacije je tovrstna proizvodnja v Avstriji živela v glavnem po starem. Zagovorniki so poudarjali njeno prednost, ki je počivala v predelavi domače surovine, s katero so se preživljali najrevnejši sloji prebivalstva. Lan in konopljo so gojili domala po vsej Avstriji s središči, ki jih kaže o pridelku 1841. leta naslednja razpredelnica:

	Lan	Konoplja
Spodnja Avstrija	17.227	5.968 v centih
Gornja Avstrija	68.365	5.463
Štajerska	33.851	8.183
Koroška, Kranjska	31.118	13.186
Primorska	1.069	454
Tirolska	47.340	15.210
Češka	231.261	7.708
Moravska, Šlezija	61.200	26.800
Galicija	256.044	495.084
Dalmacija	246	136
Lombardija	100.526	39.844
Benečija	8.387	85.842
Vojna krajina	19.876	53.759
skupaj	876.510	757.637

1 cent (stot) = 50 kg (dunajski cent = 56 kg)

Po kvaliteti se pridelek ni meril z angleškim. Razmerje je bilo 20 % odpadkov, 50 % tulja in le 30 % lanenega prediva, medtem ko so bili odstotki

² Kobe-Arzenšek, Katarina: Razvoj tekstilne tehnike in njen delež v tehnični revoluciji. Nova proizvodnja XXVII/1976, št. 4, str. 119; Prechtl, Johann Joseph: Jahrbücher des k. k. polytechnischen Institutes in Wien. Wien (Prechtl, Jahrbücher), I/1819, str. 388, 389, 401, 407; Glej tudi op. 1, str. 284! Tu je zapisano, da je Girard 1834 postavil svoje stroje v Weigelsdorfu na Spodnjeavstrijskem in nato odpotoval na Poljsko.

³ Mal, Josip: Zgodovina slovenskega naroda. Celje 1928, str. 531; Slokar, Johann: Geschichte der oesterreichischen Industrie und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I., Wien 1914 (Slokar, Geschichte), str. 191, 192; Prechtl, Jahrbücher I/1819, str. 388, 389.

⁴ Prechtl, Jahrbücher I/1819, str. 389, 403, 404.

1 centa angleške predelave lanu veliko ugodnejši: 5 % odpadkov, 20 % tulja in kar 75 % lanenega prediva. Predli so v glavnem na roke; v čeških obmejnih predelih na kolovratih ter v vzhodnih in južnih predelih monarhije še na primitivnih vretenih s preslico. Ob konkurenčni bombažni preji je cena laneni padala in za 12 do 16-urno delo je prejec zaslužil le 2—3 krone dnevno. Prvo mehanično predilnico lanu (če izvezamemo Girardov poskus) je 1835 postavil Ivan Faltis v Trutnovu na severnem robu Češke. Po osmih letih je bilo v monarhiji 8 predilnic z 20 800 vretni; po deželah so se razporedile takole:

Spodnja Avstrija	7.800 vreten
Češka	5.000
Moravska	2.500
Lombardija	5.500

Proizvodni stroški strojno izdelane preje tega časa niso bistveno odstopali od stroškov ročnega predenja. Stroji so bili komplicirani, dragi in morali so jih uvažati. Iz preje so izdelovali predvsem platno, sukanec, vrvi, trakove, pa cvilih in gradel ter povoščeno platno. Tkalo se je za domače potrebe in za prodajo. V izdelovanju blaga za komercialne namene je v okviru monarhije pripadalo Češki prvo mesto in največje vrvarne so bile v jadranskih pristaniščih. Izdelke iz lanu in konoplje so 1841 cenili na približno 75 milijonov florintov. Računali so, da je v monarhiji okoli 300 000 statev, na katerih je vsaj del leta delalo 500 000 oseb. Tkalčev dnevni zaslužek je bil višji od prejščevega, znašal je 10—12 kron. Upoštevajoč, da je ene statve s prejo nasitilo 12 prejcev, so izračunali, da je predenje zaposlovalo okoli 3,5 milijona ljudi, to pa je pomenilo desetino celotnega prebivalstva.⁵ Industrializacijo lanarske proizvodnje v zadnjih dveh desetletjih prve polovice preteklega stoletja je pospešilo združevanje Avstrije in Prusije v carinsko zvezo, ki je preprečevala prodor angleškega blaga in povečevala lastni izvoz. Spremembe v avstrijski trgovski in carinski politiki v petdesetih letih, predvsem na osnovi splošne carinske tarife 1853 in dalje avtonomne carinske tarife 1878, so za tovrstno industrijo pomenile konec zaščitništva; v šestdesetih letih je premoč konkurenčne bombažarske panoge blažila ameriška državljanska vojna. Do usodnega preobrata v razvoju avstrijske lanarske industrije je prišlo v sedemdesetih letih. V razmeroma kratkem času jo je doletelo več udarcev: prehod vojaških oblasti od lanenega k bombažnemu perilu 1872, gospodarska kriza v času svetovne razstave na Dunaju 1873, nemška zaščitniška tarifa in z njo ukinjeni promet z lanom med obema državama 1879, trgovska pogodba z Nemčijo 1881, reforma avtonomne avstroogrške carinske tarife in visoka zaščitniška tarifa Rusije 1882 ter pogodba z Italijo 1887. Pri prodaji se je italijanska pogodba hitro poznala: leta 1887 so v Italijo prodali za 250 milijonov lir izdelkov in leta 1888 le za 138 milijonov lir. Splet še večjih težav so prinašale trgovske

⁵ Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie 1841, XIV, Wien 1844, pogl. IX. Leinenwaren.

pogodbe z Nemčijo, Italijo, Švico in Belgijo v decembru 1891. Pogodba z Belgijo, ki je bila ena glavnih uvoznic avstrijske lanene preje, ni obetala nič dobrega in Švica je proti uvozu lanenih tkanin in oblačil ukrepala s precej visoko tarifo. Ob bloku pogodbeno vezanih osrednjih evropskih držav so v izvozu avstrijskih lanenih izdelkov postajale pomembne balkanske države, od katerih je bila Bolgarija prva, ki je začela zviševati carine. Iz Evrope se je carinska zaščitniška mrzlica selila v Severno Ameriko. Avstrijski izvoz je zadela v živo tako imenovana Mac Kinleyeva carinska tarifa 1890, ki so jo med letoma 1894 in 1897 omilile Wilsonove tarifne postavke. Prizadetost je bila toliko hujša, ker so bile poleg Belgije Združene države Amerike in Prusija poglavitni uvoznici avstrijskega tovrstnega blaga:

Leto	Izvoz v ZDA		Izvoz v Hamburg	
	količina v metr. centih	vrednost v glđ	količina v metr. centih	vrednost v glđ
1892	3.515	1,238.935	7.317	1,343.756
1893	3.400	1,149.778	7.999	1,492.332
1894	3.115	1,048.372	5.043	698.530
1895	6.513	1,992.807	8.887	1,075.985
1896	4.719	1,428.785	9.909	1,312.912

1 metriski cent = 100 kg

Bolečo rano je za avstrijski izvoz v Združene države Amerike pomenil carinski predpis 1897 pod imenom Dingley Bill. Drastičnost navedenih carinskih ukrepov se je zrcalila v padcu števila vreten.

	1872	1898
Češka	281.966 vreten	220.490 vreten
Moravska	64.096	43.044
Šlezija	51.728	24.394
Gornja Avstrija	10.000	10.000
Koroška	1.500	—*
Vorarlberg	2.300	—
Galicija	3.204	—
skupaj vsa Avstrija	414.794	297.928

* Predilnica v Feldkirchnu na Koroškem ni upoštevana!

V 26 letih se je zmanjšalo število vreten za 116 866 enot.⁶ Ob prehodu v 20. stoletje se v statistični obliki kaže naslednja podoba lanarskih in konopljar-skih obratov:⁷

⁶ Stein, Die oesterr. Leinen-Industrie, str. 281—284, 296—298. Glej seštevka!

⁷ Compass, Finanzielles Jahrbuch für Oesterreich-Ungarn. Wien (Compass) 1908, II, str. 772; 1910, II, str. 210.

	Lanarske predilnice		Lanarske tkalnice		Konopljarska industrija	
	štev. obratov	štev. zaposl.	štev. obratov	štev. zaposl.	štev. obratov	štev. zaposl.
obrati v pogonu z 1—5 oseb	7	13	2017	2871	1494	2619
6—20 oseb	4	51	62	591	44	377
21—100 oseb	3	72	36	1643	21	971
nad 100 oseb	36	13.949	15	3835	7	1859
skupaj vseh obratov	51	14.085	2491	8954	1594	5835
protokolirane firme	38	12.161	95	4761	32	2678
delniške družbe	5	1.874	—	—	1	1

O tehnološki stopnji proizvodnje nam govorijo pogonski stroji, prevladovali so parni, precej delavnic je bilo na vodni pogon; o tem priča razpredelnica:

	Lanarske predilnice		Lanarske tkalnice		Konopljarska industrija	
	štev. motorjev	štev. KM	štev. motorjev	štev. KM	štev. motorjev	štev. KM
parni	35	11.248	25	1605	25	2764
plinski	—	—	1	80	4	13
bencinski	1	5	1	6	—	—
in petrolejski	2	23	—	—	5	516
električni	24	3.829	17	404	14	836
vodni						
skupaj	62	15.105	44	2095	48	4129

Podobno kot druge tekstilne panoge so pridelovalci in predelovalci lanu in konoplje reševali svoje skupne probleme v društvih, združenjih in zvezah; v času vojnega gospodarstva je to stroko vodila posebna centrala in vojna zveza za lanarsko industrijo.⁸

Nazadovanju lanarske in konopljarske industrijske proizvodnje po bankrotu 1873 niso botrovale le carinske tarife evropskih in drugih držav ter zaščitniška politika monarhije, ki je prinašala večje prednosti tehnološko razvitejši bombažarski industriji, škodovala ji je tudi industrija jute, ki se je v državi brez predhodnih nižjih proizvodnih stopenj (obrtni in manufakture) naglo postavila na noge.

Po svoji zgodovini nas spominja na bombažarsko, le da je bila njena življenska krivulja veliko krajša in intenzivnejša. Na evropskih tleh jo najdemo 1832 in mesto Dundee na Škotskem, kjer so surovini posvetili največ pozornosti, se je kmalu razvilo v svetovno znani industrijski center jute. V Avstriji je nastala prva tovrstna tovarna v sedemdesetih letih minulega stoletja in po letu 1882 si je ta panoga s silovitostjo utirala pot ter spodrivala konopljo, predvsem v obliki grobega prediva. Ob koncu stoletja (1898) je bilo v Avstriji že 17 tovarn jute in statistika 3. junija 1902 navaja že 45 obratov s 7774 delavci; od tega so bile 4 tovarne z 21 do 100 zaposlenimi (skupaj 189), kar 22 je bilo takih, ki so imele več kot 100 delavcev (skupaj 7431 zaposlenih).⁹ Od skupnih 8828 KM je bilo samo 1090 vodnih, ostale moči so bile parne.¹⁰ Mlado avstrijsko industrijo jute je še pred iztekom 19. stoletja začela pestiti večletna huda kriza, ki sta jo povzročila prekomerna špekulativnost na tržišču surove jute in prost uvoz rabljenih vreč. Leta 1898 so jih uvozili 9,7 milijona, 1899 12,8 milijona in 1903 kar 13,5 milijona kosov. Avstroogrskim tovarnam, ki so skupaj proizvedle povprečno 50 milijonov vreč letno, je uvoz tolikšne količine rabljenih vreč obetal klavrno prihodnost. Konkurenco so zaostrile tudi dobre letine jute v Indiji med letoma 1895 in 1898; cena surovine je padala in izsiljevala ustrezno znižanje cen izdelkom. Iz zagate so si avstroogrski industrialci pomagali s kartelom; ustanovili so ga na zborovanju julija 1899 v Brnu. H kartelu so pristopile vse avstroogrške tovarne, razen dveh. Kapitalisti so gradili vzajemno organizacijo in po daljših posvetovanjih osnovali centralni prodajni urad. In naposled: 1. februarja 1901 so se tovarne združile v javno trgovsko družbo s sedežem na Dunaju in podružnico v Budimpešti. Družba Združene tovarne jute je začela poslovati 1. maja 1901 z veljavnostjo do 31. decembra 1908. Pogodba o kartelu, sklenjena 1899 v Brnu, je 30. aprila 1901 ugasnila. Proizvodnja jutovine je prehitela povpraševanje in po letu 1902 je prihajalo do permanentnih redukcij; 1902 za 16 %, v treh mesecih 1903 za 25 %, 1904 povprečno za 15 % in v desetih mesecih 1903 spet za 25 %; ena od tovarn je povsem ustavila proizvodnjo. Leta 1906 so se razmere na tržišču nekoliko uredile, prešli bi lahko na polno obratovanje, vendar je večino tovarn

⁸ Compass 1910, II, str. 226; 1918, I, str. 1152, 1153; Stein, Die oesterr. Leinen-Industrie, str. 299—302; Matis, Herbert: Leitlinien der oesterreichischen Wirtschaftspolitik 1848—1918. Die Habsburgermonarchie I, Wien 1973, str. 72;

⁹ Hatschek, Josef: Die Jute-Industrie. Die Gross-Industrie Oesterreichs. Wien 1898, str. 307; Compass 1908, II, str. 765; 1910, II, str. 204.

¹⁰ Glej op. 7!

oviralo pomanjkanje delavcev, tako da niso delale s polno zmogljivostjo strojnih naprav. Hiperprodukcija je na začetku leta 1909 znova terjala redukcijo, v januarju za 15 in v aprilu kar za 20 %. Rastočim cenam surovine so se približevale cene preje in tkanin.¹¹

2. Platnarstvo in vrvarstvo na Slovenskem v času prizadevanj po mehanizaciji tovrstne proizvodnje v monarhiji

Lanarska in konopljarska proizvodnja na Slovenskem se je v prvi polovici 19. stoletja, razen nekaj izjem (na Koroškem in Primorskem), ohranjala na ravni domače in založniške dejavnosti. Število tkalcev (izrecno se ne navaja, za katere gre; suknarji in izdelovalci lodna se omenjajo posebej, tako predvidevamo, da so zajeti tu le tkalci lanenega pa verjetno še bombažnega blaga) in vrvarjev po posameznih deželah je v razpredelnici na 12. strani.¹²

Na Primorskem je število tkalcev padalo, medtem ko je število vrvarjev raslo. Podobno je bilo na Koroškem in Kranjskem, Štajerska pa je bila v številkah bolj stanovitna, razen 1829, 1830. in 1831. leta, ko je bilo število tkalcev višje od povprečja.

V okolišju Vajštre in Rožeka na Koroškem je bilo razvito platnarstvo. Rožek je imel živahen promet s Tirolsko, Italijo, Štajersko in Kranjsko, ki pa je v zadnjih letih napoleonskih vojn povsem zastal. Prav tako je zamrlo izdelovanje jadvrovine v okolici Rožeka in Bekštajna; ohranilo se je le v nekaterih krajih te okolice, kar so izvažali na Reko in v Trst. Za komercialne namene so izdelovali platno predvsem na Gorenjskem in Notranjskem, zlasti v Škofji Loki, Smledniku, Velesovu, Radovljici, na Bledu, Snežniku in v Bistri.¹³ Tudi poročilo s konca tridesetih let 19. stoletja nam sporoča, da je platnarstvo razvito predvsem v okolici Loke, Velesova in Smlednika. Lan so v velikih količinah nabavljali na Koroškem . . . »So cele vasi, kjer so v vsaki hiši statve, moški in ženske predejo na ročnih kolovratih pozno v noč«; iz preje so potem tkali navadno platno. Beljeno in nebeljeno domače in hodno platno, bilo je tudi nekaj kvalitetnejšega blaga, so v večjih količinah prodajali v Trst in po ostali Primorski. V okolišju Loke je bilo več kot 100 trgovcev z lanom, ki so ga nabavljali na Koroškem. Okrog 70 trgovcev s platnom je razpečalo na leto najmanj 7000 kosov belega in 25 000 kosov hodnega platna. Sočasno središče lanarske proizvodnje na Koroškem je bil Vernberk v fari Skočidol. V glavnem so izdelovali jadvrovino. Trgovino je vodil Tomaž Glasser iz Podravelj. Zapo-

¹¹ Compass 1908, II, str. 785—787; 1910, II, str. 222—224.

¹² Versuch einer Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln 1828, I, Wien, pogl. 74; Darstellung der oesterreichischen Monarchie in statistischen Tafeln 1829, II, Wien (Darstellung in stat. Tafeln 1829), pogl. 69. Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie (Tafeln) 1830, III, Wien 1831, pogl. 73; 1831, IV, Wien 1832, pogl. 39; 1832, V, Wien, pogl. 40; 1833, VI, Wien, pogl. 40; 1835, VIII, Wien, pogl. 38; 1836, IX, Wien, pogl. 38; 1837, X, Wien, pogl. 40; 1838, XI, Wien, pogl. 39; 1839, XII, Wien, pogl. 39; 1840, XIII, Wien, pogl. 71; 1841, XIV, Wien, pogl. 41; 1842, XV, Wien 1846, pogl. 40; 1843, XVI, Wien 1847, pogl. 41; 1845 und 1846, XVIII und XIX, Wien 1851, pogl. 4 (str. 2 in 3 za l. 1845 pa 36 in 37 za l. 1846).

¹³ Illyrisches Blatt zum Nutzen und Vergnügen 1820, št. 5, str. 19.

Leto	Štajerska		Koroška in Kranjska		Primorska*	
	tkalci	vrvarji	tkalci	vrvarji	tkalci	vrvarji
1828	2032	86	1340	53	346	4
1829	2232	92	1345	53	346	3
1830	2242	92	1314	53	352	2
1831	2174	92	1297	53	345	2
1832	2082	91	1299	53	343	2
1833	2067	92	1254	53	344	2
1835	2060	91	1249	52	349	4
1836	2062	91	1248	57	349	4
1837	2065	91	1246	54	349	4
1838	2066	92	1242	57	271	1
1839	2067	90	1082	52	290	14
1840	2068	88	1198	57	293	13
1841	2066	86	1112	53	293	13**
1842	2062	85	1141	55	292	15
1943	2067	85	1180	59	284	19
1845	2070	84	1135	62	283	19
1846	2070	84	1064	60	283	19

* Primorska brez Trsta 1828—1838.

Primorska s Trstom 1839—1846.

** Poleg teh še 7 tovarn v Trstu z navadnim tovarniškim dovoljenjem.

sloval je veliko tkalcev. Mesečno so mu izdelali okrog 2200 vatlov jadrovine; prodajal jo je v Trst in Benečijo. Po njej je bilo poleg angleškega blaga največje povpraševanje, saj ni bilo mogoče ustreči vsem naročilom. Predelovali so domači lan, dobivali pa so ga tudi iz Gornje Koroške. S svojimi primerki se je Glasser udeležil razstave v Celovcu 1838 in komisija mu je podelila bronasto medaljo. V Limberku na Koroškem se je v tridesetih letih 19. stoletja pri predelovanju lanu uveljavljal Kristijan Viljem Stoffel. Na sukalnem stroju je izdeloval razne vrvice, sukanec za šivanje in vezenje. Na uspešnejši, šlezijiški način je na vretenih učil predenja tudi šolske otroke.¹⁴ V štiridesetih letih je gojenje lanu bolj zaživelo predvsem na Koroškem in predenje s tkanjem je bilo kot postranska zaposlitev deželanov doma v vseh slovenskih deželah, zlasti na Kranjskem. Tkanje platna je bilo še vedno koncentrirano v Vajštri in Ro-

¹⁴ Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die erste, zu Klagenfurt im Jahre 1838 eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und der Gewerbe in Innerösterreich eingeschickt worden sind. Grätz 1843 (Bericht für die erste, zu Klagenfurt 1838 eröffnete Industrie-Ausstellung), str. XXI, 120; Bericht über sämtliche Erzeugnisse, welche für die zweite, zu Grätz im Jahre 1841 veranstaltete, und bei Gelegenheit der Anwesenheit Sr. Majestät des Kaisers eröffnete Industrie-Ausstellung des Vereines zur Beförderung und Unterstützung der Industrie und Gewerbe in Innerösterreich, den Lande ob der Enns und Salzburg eingeschickt worden sind. Grätz 1843 (Bericht für die zweite, zu Grätz 1841 eröffnete Industrie-Ausstellung), str. 94.

žeku na Koroškem ter v Škofji Loki, Velesovem, Kranju, Snežniku in Bistri na Kranjskem. Samo ljubljansko okrožje je izdelalo za 78 000 fl platna več, kot so zahtevale lastne potrebe. Platno je bilo večinoma grobo. Okrog leta 1841 je imela Gorenjska 129 tkalskih mojstrov.¹⁵

V glavnem mestu Kranjske je število tkalcev upadalo. Dvignilo se je med letoma 1809 in 1814, v dobi francoske okupacije, in leta 1844, v času ljubljanske obrtne in industrijske razstave, potem pa je znova usihalo. Podatki o tkalcih v Ljubljani so naslednji:

1809	19	1840	7
1814	24	1844	12
1820	14	1851	6
1822	14	1859	4
1837	8	1860	5

Leta 1809 je imelo 19 tkalcev le 14 pomočnikov, leta 1814 24 tkalcev le 2 pomočnika in leta 1837 8 tkalcev 6 pomočnikov. Platnar Gašper Burja na Žabjeku je 1836 oglašal v časopisih, da »prevzema v izdelovanje brezšivnih namiznih prtov za 12 in 24 oseb, prtičkov, brisač, pregrinjal, rjuh in finega platna po najnovejših vzorcih«. Ljubljanskim platnarjem je konkurirala deželna kaznilnica na ljubljanskem gradu. Kaznjenci so predli lan, bombaž in svilo ter tkali. Tovarniški zavod kaznilnice je predstavil izdelke na domači obrtni in industrijski razstavi 1844.¹⁶

Število vrvarjev v našem glavnem mestu se je proti sredi stoletja dvigalo.

Leto	Mojstri	Leto	Mojstri
1809	4	1840	4
1814	4	1844	6
1820	3	1851	5
1822	3	1859	5
1837	3	1860	5

Delavnice so bile majhni obrati. Leta 1809 je imel vsak mojster le po enega pomočnika in 1837 trije mojstri le 2 pomočnika. Konkurirali so jim uvoženi vrvarski izdelki. Z Dunaja so se uvažale posebne vrvi za konjsko vprego. Gubernij je 1836 zavrnil pritožbo ljubljanskih vrvarjev zastran tega s pojasnilom, da so dunajske vrvi Ljubljani neobhodno potrebne,¹⁷

¹⁵ Bericht für die erste, zu Klagenfurt 1838 eröffnete Industrie-Ausstellung, str. 134.

¹⁶ Slokar, Ivan: Zgodovina rokodelstva v Ljubljani od leta 1732 do 1860. Tipkopis v Zgodovinskem arhivu v Ljubljani.

¹⁷ Kobe-Arzenšek, Katarina: Vrvarska obrt na Slovenskem skozi stoletja. Kronika XXIII/1975, št. 3 (Kobe-Arzenšek, Vrvarska obrt), str. 171.

V primerjavi z ostalimi avstrijskimi deželami — večjimi proizvajalkami platna — je Kranjska 1841 po količini izdelanega platna zavzemala predzadnje mesto. Poglejmo:¹⁸

	Kosi à 30 vatlov	Vrednost v florintih
Češka	1,500.000	10,000.000
Moravska	660.000	4,500.000
Galicija	800.000	4,000.000
Gornja Avstrija	200.000	1,000.000
Kranjska	150.000	600.000
Spodnja Avstrija	90.000	500.000

1 vatel = 77,76 cm

Navzlic prizadevanjem državne uprave v prvih desetletjih 19. stoletja, je zapisal znani gospodarski zgodovinar Ivan Slokar, v lanarski in konopljarški panogi v okviru Avstrije ni bilo opaziti kakšnih večjih uspehov.¹⁹ Uvedba mehaničnega predenja lanu in snovanja večjih tovarniških obratov v tridesetih in štiridesetih letih je tej tekstilni veji naznanjalo boljše čase. Čeprav najdemo med izumitelji lanarskega predilnega stroja koroškega rojaka, Franca Wurma iz Žrelca pri Celovcu, ki je konkuriral Girardovi izvedbi, njegova inventivnost v industrializaciji tovrstne proizvodnje na Slovenskem ni bila zaznavna. Tovarnarja jadvrovine in platna Florjana Wolbinga iz Celovca, ki si je 6. decembra 1802 pridobil deželni tovarniški privilegij in letno pošiljal v Trst 12.000 do 15.000 vatlov jadvrovine, se v naslednjih desetletjih ne omenja več. Gotovo je, da tovarna ni prenesla težkih vojnih razmer.²⁰ Poročevalec z graške razstave 1841 nas seznanja, da so s strojnim predenjem lanu začeli tudi v notranjeavstrijskih deželah. Tako obstaja že predilna tovarna v Preboldu na Štajerskem, druga je v izgradnji na Koroškem.²¹ Menimo, da poročevalec ni bil točno poučen o vrsti proizvodnje nove preboldske tovarne Tržičana Gustava Adolfa Uhliča, ki je v času njegovega poročanja poskusno prav gotovo že obratovala; uvrstil jo je med lanarska podjetja. Našo domnevo potrjuje še dejstvo, da je med mehaničnimi bombažarskimi predilnicami, ki jih obravnava takoj nato, ne omenja. Tudi koroška lanarska predilnica se ni mogla razviti v večje donosnejše podjetje, sicer bi o njej kasneje slišali kaj več.

¹⁸ Slokar, *Geschichte*, str. 383; v *Tafeln 1841*, pogl. 41, je zapisano, da samo v okolici Kranja in Škofje Loke na Kranjskem pa pri Gorici na Primorskem izdelajo navadnega blaga v vrednosti 600.000 fl, ki ga oddajajo trgovski mreži. V navedeno vrednost proizvodnje so všteti tudi izdelki iz okolice Gorice.

¹⁹ Slokar, *Geschichte*, str. 383.

²⁰ *Kärntens gewerbliche Wirtschaft von der Vorzeit bis zur Gegenwart*. Klagenfurt 1953 (*Kärntens gewerbliche Wirtschaft*), str. 250.

²¹ Bericht für die zweite, zu Grätz 1841 eröffnete Industrie-Ausstellung, str. LVIII.

3. Industrializacija lanarske in konopljarske proizvodnje na Primorskem

V avstrijski statistiki smo za prvo polovico 19. stoletja zasledili večje obrate, manufakture, le v Primorju. Tabela je taka:²²

Med letoma	Število obratov
1829—1833	3
1835—1837	4
1838	5
1839—1840	6
1841—1846	12

Na Primorskem je že od konca 18. stoletja obratovala tovarna platna v Kanalu, pripadla je bratom Borghi. Za njeno razširitev so 1786 prejeli državno podporo (10.000 fl) in v tridesetih letih preteklega stoletja je močno zmanjšala svojo proizvodnjo.²³ V petdesetih letih je tovarna platna v Gorici delala z 9 stavami, poleg tega je zanjo teklo še 10 statev zunaj podjetja. Letno je proizvedla 65.000 vatlov finega platna. V goriškem zborničnem okraju je bilo tudi več obrtnih platnarskih tkalnic, štele so 246 statev. Delale so v glavnem le pozimi in izdelovale grobo platno; letna proizvodnja je znašala 12.350 kosov platna.²⁴ Goriška tovarna platna je imela navadno tovarniško dovoljenje, torej je zalagala s svojimi izdelki le lokalno tržišče.²⁵ Še 1851 je sodila v prvo davčno skupino (2—30 fl), kamor se je uvrščala obrt.²⁶ V goriškem davčnem inšpektoratu je bilo v šestdesetih letih poleg enega vrvarja, ki je prispeval 4 fl davka na leto, še 47 tkalcev, ki so delali tako z laneno kot bombažno prejo. Skupaj so plačali 156 fl davka, od tega je bil najvišji prispevek 4 in najnižji 2,94 fl, torej so bili pravi obrtniki.²⁷ Poleg »tovarne« platna je bilo v sedemdesetih letih na Goriškem registriranih še 247 tkalcev in veliko domačih tkalcev. V tem času je goriška tkalnica zaposlovala 268 delavcev, vrednost njenih izdelkov pa so cenili na 140.000 fl.²⁸ Precej drugačno sliko kot nam jo nudi Czoernig, dobimo iz poročila tamkajšnje trgovske in obrtne zbornice. Statistični podatki ročnih tkalcev na Goriškem so naslednji:

²² Darstellung in stat. Tafeln 1829, pogl. 69; Tafeln 1830, III, Wien 1831, pogl. 73; 1831, IV, Wien 1832, pogl. 39; 1832, V, Wien, pogl. 40; 1833, VI, Wien, pogl. 40; 1835, VIII, Wien, pogl. 38; 1836, IX, Wien, pogl. 38; 1837, X, Wien, pogl. 40; 1838, XI, Wien, pogl. 39; 1839, XII, Wien, pogl. 39; 1840, XIII, Wien, pogl. 71; 1841, XIV, Wien, pogl. 41; 1842, XV, Wien 1846, pogl. 40; 1845 u. 1846, XVIII u. XIX, Wien 1851, tabela 1.

²³ Glej op. 19!

²⁴ Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik X, 2. zv., Wien 1863, str. 196.

²⁵ Tafeln 1841, pogl. 41.

²⁶ Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik IV, 3. zv., Wien 1855, str. 19.

²⁷ Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik XII, 1. zv., Wien 1865, str. 72.

²⁸ Czoernig, Carl Freiherrn von: Das Land Görz und Gradisca. Wien 1873, str. 97.

1870	26	1885	23
1880	11	1886	23
1883	16	1888	18*

* V sodnem okraju Gorica 1, Červinjan 8, Tolmin 2, Tržič 2 in Krmin 5.

Po naši sodbi je zbornica zajela le poklicne obrtnike, Czoernig pa je v svojo navedbo vključil tudi domače tkalce, ki so redno tkali. Na voljo imamo tudi podatke o vrvarjih in trgovcih s konopljo:

Leto	Vrvarji	Trgovci s konopljo
1870	2	8
1885	8	7
1886	7	6
1888	5	11

(Leta 1888 sta bila v sodnem okraju Gorica 2 vrvarja, Červinjan 2 in Tolmin 1; trgovec s konopljo je bilo v sodnem okraju Gorica — mesto 6, Gorica-okolica 1, Červinjan 1, Krmin 1, Gradiška 1 in Tržič 1.)²⁹ Tovarno platna na Goriškem nam v devetdesetih letih navaja tudi Simon Rutar.³⁰ Kasneje je ne srečamo več.

Drugi center lanarske in konopljarske proizvodnje na Primorskem je bil Trst. Poleg 7 vrvarn so bile leta 1841 tu še 4 izdelovalnice jadrovine; vsi ti obrati so imeli navadno tovarniško dovoljenje.³¹

Še na začetku petdesetih let na Primorskem ni bilo lanarske delavnice, ki bi presegla prvo davčno kategorijo, torej raven obrtniške proizvodnje.³² V šestdesetih letih je v dejavnosti spet izstopal Trst, imel je več lanarskih in konopljarskih obratovalnic. Poglejmo tabelo na naslednji strani!

Vsi navedeni obrati so bili po davčni odmeri na stopnji obrtniške proizvodnje razen ene ali morda dveh vrvarn, ki sta presegli prvo davčno kategorijo (2—30 gld davka). Mimo teh, v tabeli navedenih manjših obratov, pa je bila tu prava tovarna (predilnica lanu in konoplje), ki je plačala 980 gld letnega davka, pa še 3 vrvarne, ki so ga skupaj nakazale 323 gld. V primerjavi z bombažarskimi podjetji, tako v Ljubljani in Gorici, kjer se pri ljubljanskem

²⁹ Relazione sommaria presentata all'ecclso i. r. ministero del commercio della Camera di commercio e d'industria di Gorizia intorno le condizioni del suo distretto nell'anno 1888. Gorizia 1889, str. 40; primerjaj še: Massi, Ernesto: L'ambiente geografico e lo sviluppo economico nel Goriziano. Gorizia 1933, str. 84;

³⁰ Rutar, Simon: Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska. Ljubljana 1892, str. 93.

³¹ Glej op. 25!

³² Glej op. 26! Poleg 19., glej še 52. stran!

Vrsta obrata	Štev. obratov	Skupni znesek plačanega davka	Plačani davek	
			najnižji	najvišji
predelovalci lanu				
in konoplje	9	100 gld	4,41 gld	16,00 gld
tkalci jadrovine	6	143	15,68	29,00
tkalci platna z laneno in bombažno prejo	4	18	—	4,41
vrvarji	4	118	9,80	49,00

navaja letni znesek davka 1003 in pri goriškem kar 2163 gld, so bile tržaške tovarne še razmeroma majhne.³³ V enem od poslopij Lloydovega arzenala, ki je bil sezidan 1855 in začel s poslovanjem 1856, je delalo jadra 60 žensk.³⁴ V avstrijskih lanarskih in konopljarskih tovarnah še v sedemdesetih letih ni bilo parnega stroja z izjemo treh vrvarn v Trstu, ki so imele 5 parnih kotlov (19,5 atm).³⁵ V dveh vrvarnah, ki jih avstrijska statistika uvršča med industrijske obrate, se 1880 omenjata še dva motorja s 18 KM. Stanje pogonskih moči se 1890 ni spremenilo. Število zaposlenih se je v osemdesetih letih manjšalo: leta 1880 jih je bilo 237, 1885 198 in 1890 le še 183. In kakšna je bila njihova struktura? O tem govori tabela:

1880	100 moških	82 žensk	55 otrok pod 14 let starih
1885	95	63	40 otrok — mladoletnikov
1890	98	73	12 fantov pod 16 let starih

Od 98 moških leta 1890 so bili 4 vodilni delavci, 7 mojstrov in 16 zunanjih sodelavcev, Leta 1880 sta obrata proizvedla 6700 centov ladijskih vrvi v vrednosti 340.000 fl in po petih letih (1885) nekoliko manj, za 6460 centov v vrednosti 325.000 fl. Kaj pa delovni stroji in naprave? Leta 1890 sta vrvarni razpolagali z 28 (17 + 11) pripravljalnimi in 55 (15 + 40) vrvarskimi stroji ter 968 (380 + 588) vreteni.³⁶

Ena od navedenih tovarn je pripadala firmi Giuseppe Angeli. Poslovanje je začela 1837. Tovarniški obrat je bil v Ščedni pri Trstu, kjer je bil tudi sedež

³³ Glej op. 27!

³⁴ Rutar, Simon: Samostojno mesto Trst in mejna grofija Istra. Ljubljana 1896, str. 101—102.

³⁵ Statistik der Dampfkessel- und Gaskraft-Maschinen in den im Reichsrathe vertretenen Ländern der oesterreichisch-ungarischen Monarchie. Bearbeitet von statistischen Departement im k. k. Handels-Ministerium, 1. zv., Wien 1877, str. 92, 97, 101, 102, 106.

³⁶ Statistik der oesterreichischen Industrie nach dem Stande vom 1880 (1885 in 1890). Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr, XXVIII, Wien 1884, str. 156—157; 1885, XXXVIII, Wien 1889, str. 170—171; 1890, LIV, 1. zv., Wien 1894, str. 212—213.

firme. Iz majhnega obrata je nastajalo veliko in priznано podjetje; ob koncu prejšnjega stoletja so ga uvrščali med najpomembnejše te vrste. O tem je pričal že sam tovarniški kompleks. Kar 16 poslopij je bilo namenjenih predelovanju in predenju konoplje in za skladišče izdelkov. Tu sta stala tudi dva pristreška, eden dolg 150 in drugi 360 metrov z dvema tirnicama in lokomobilo za izdelovanje daljših konopljenih vrvi. Ob koncu stoletja je v podjetju s 120 delavci teklo 400 vreten. Pogonsko moč je dajal parni stroj z 200 KM. S svojimi izdelki je firma zalagala številne pomorske družbe v Avstriji in tujini. Izvoz je bil precejšen. Cesar Franc Jožef I. je podjetje obiskal 1875 in nadvojvoda Karel Ludvik 1882. S posebnim dekretom avstrijskega notranjega ministrstva je podjetje postalo dobavitelj vrvic za dvorno operno hišo na Dunaju. O uveljavljanju Jurija Angelija (umrl je ob koncu prejšnjega stoletja) na tujem tržišču, pričajo priznanja; podelile so mu jih žirije številnih mednarodnih razstav. Zlate medalje je dobil v Neaplju 1871 ter v Trstu 1871 in 1882, srebrno medaljo je firma dobila v Trstu in Le Havru 1868, na Dunaju 1869 in v Parizu 1878, bronasto odličje v Parizu 1867. Na svetovni razstavi na Dunaju 1873 so Angelija počastili s posebno medaljo.³⁷

Tako kot se pred razsulom stare Avstrije (1916 in 1917) omenja v Gorici le tovarna vrvi Mihaela Süssiga, tudi v Trstu, razen treh vrvarn, ni kakega drugega lanarskega ali konopljarskega obrata. Firma Giuseppe Angeli na ulici Poste vecchie 4 je bila v lasti dedinje Ane Picasso, Luize Cufodontis in Jožefa Angelija. Pogonsko moč je tovarni dajala parna sila (150 KM), zaposlovala pa je 130 delavcev. Izdelke je izvažala v Grčijo, Turčijo in Egipt. Na ulici Lazzaretto vecchio 8 je imela svoj sedež firma Oliveti et Comuzzi, izdelovalnica vrvi in drugih mornariških izdelkov ter na cesti Riva Grumula 14 tovarna vrvi in mikalnica konoplje Alojza Periča (Peritz). Izvažala je v Italijo, na Balkan, v Severno Afriko in v Levanto.³⁸

4. Zaton platnarstva in začetki industrializacije vrvarstva na Kranjskem

Na prelomu prvega v drugo polovico 19. stoletja je kranjsko platnarstvo doživljalo usoden preobrat. »... Do leta 1850 imela sta Kranjski lan in Kranjska preja tudi v tem obziru kupčijski namen, da se je iz Loškega in Kranjskega okraja mnogo tega blaga v sosednjo deželo Italijo spečalo. Kot posebno kupčijsko blago izdelovali so v zgoraj omenjenih okrajih dobro in trdno jadvino (platno za jadra), potem tudi mnogo debelega platna za žaklje in druge domače potrebe. Ko je bila izvoznja omenjenega blaga najobilnejša, potem takem tudi zaslužek najboljši in najugodnejši, lotila se je naših Ločanov nesrečna misel, da so začeli domače, povsod jako priljubljeno platno mešati z bombažem (pavolo). Dobro blago je bilo izkazano, in kakor bi pihnil, izostala je poprejšnja obilna izvoznja lanenih pridelkov v tuje dežele popolnoma. Platno za jadra kupovalo se je iz severnih krajev, in namesto Kranjskih žakljev (vreč), katerih se je vsako leto na sto tisočev naredilo in razprodalo, kupovati

³⁷ Die Gross-Industrie Oesterreichs. Wien 1898, str. 311; Die oesterreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Das Küstenland. Wien 1891, str. 335.

³⁸ Compass 1916, V, str. 2114; 1917, V, str. 1981, 1999.

se je začelo neko platno, ki se v velikih fabrikah na Škotskem izdeluje. Tanjše in boljše platno se na Kranjskem ni izdelovalo. Srednjetenko (pražnje) domače platno bil je že boljši pridelek. Izvožnja Kranjskega platna za jadra in žaklje bila je tako obilna, da se je samo iz Loškega okraja vsak mesec po 20 do 25 dobro naloženih vozov izvozilo.³⁹ Poročevalec trgovske in obrtne zbornice v Ljubljani je 1851 menil, če bi tkalci opustili mešanje lanene z bombažno prejo, kar je loškemu platnu popolnoma odvzelo ugled, in se držali starih receptov, bi platnarstvo znova zaživelo in postalo zaradi bližine Trsta pomembna obrtna veja, zlasti kar zadeva navadno blago.⁴⁰ Navzlic neugodnim okoliščinam je šlo kranjsko platno, posebno jadrovina, še v prvih petdesetih letih dobro v promet; tkanje v okolici Loke, Smlednika in Kranja pa v idrijskem okolišju, se je v primerjavi s sosednjimi notranjeavstrijskimi deželami ohranjalo na solidni višini. Domače surovine ni bilo dovolj, več kot 5000 centov lanu so uvozili iz Koroške, Štajerske in Moravske. Posebno v Škofji Loki je bila živahna kupčija z lanom.⁴¹ Loške platnarje, navezane na uvoz surovine, je 1853 prizadela podražitev lanu; nabavili so ga le četrtno od običajnega uvoza.⁴² Da bi ne bili povsem odvisni od tujega pridelovalca, si je kranjska kmetijska družba (enako kot koroška) prizadevala vzgojiti boljšo sorto domačega lanu. Težila je po izboljšanju tehnološkega postopka. Na državne stroške so na Moravsko poslali tri kmetovalce. Ti naj bi se usposobili ne samo za gojenje surovine, temveč tudi za pripravljajanje prediva na belgijski način. Vodno godenje lanu bi na Kranjskem uvedli lahko povsod, vendar kmetovalci niso imeli še tolike razgledanosti in izobrazbe, ki bi jim pomagala k spoznanju o koristnosti novitet. Izjemi sta bila člana kmetijske družbe dr. Orel iz Ljubljane in A. Piskar iz Motnika, eden tistih, ki so šli na spopolnjevanje na Moravsko; njemu se je pridružilo še nekaj domačih okoliških kmetovalcev. Še na prehodu v sedemdeseta leta so na Kranjskem trli lan z enojnatimi in dvojnatiimi ročnimi trlicami; v deželi sta bili le dve moravski trlici s 4 železnimi valjarji. Nov model trlice, ki je imela 4 lesene in 2 železna brazdata valjarja, je iznašel strojni delovodja Janez Rutar (Rutter) s Save. Leseno gonilno kolo je imela napolnjeno s peskom. Prodajal jih je po 45 gld. Njena prednost je bila, da se je laže poganjala kot moravska. V maju 1870 je mizar Rutar iz Bohinja predstavil svoj izum občnemu zboru kmetijske družbe. Predenje na navadnih kolovratih se je nadaljevalo še naprej pozno v noč in kramljajočim predicam je svetila borova trska. Obsežnejše navodilo, kako je treba lan goditi in ga predelovati,

³⁹ Naznanila. Na svetlo dala c. k. kmetijska družba na Kranjskem. Letnik 1871, Zv. I., V Ljubljani 1873 (Naznanila 1871), Doklada, str. 8.

⁴⁰ Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, über den Zustand des Handels und der Industrie im Jahre 1851. Laibach 1852, str. 16.

⁴¹ Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, über den Zustand des Handels und der Industrie im Jahre 1852. Laibach 1853, str. 7.

⁴² Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten, über den landwirthschaftlichen, industriellen und commerziellen Zustand ihres Kammerbezirktes im Jahre 1853. Laibach 1854, str. 38.

je napisal Rihard Dolenc; priobčeno je bilo tudi v Novicah. Prizadevanja kme-tijske družbe niso prišla dalj od skrbi po ohranitvi kranjskega lanarstva. V primerjavi s količino proizvodnje v prvi polovici 19. stoletja je bila bera, če-ravno se je še tkalo po celi deželi, sila skromna. Blaga so izvozili le za dober voz. Natančneje: predelali so 13.963 centov lanu in na Hrvaško, v Italijo in Aleksandrijo so izvozili tele količine blaga:

Vrsta blaga	Količina	Povprečna vrednost za enoto	Skupna vrednost
gorenjsko (loško)			
platno	200.000 vatlov	20 kr	40.000 gld
laneni povoji	40.000 vatlov	4	1.600
lanene vreče	2.000 kosov	75	1.500

Znesek dobi večjo informativno vrednost, če mu postavimo ob stran vsako-letno povprečno količino in vrednost blaga, ki ga je Kranjska uvažala. Glej tabelo na 21. strani!

Iz primerjave se vidi, da je bila zunanja trgovinska bilanca kranjskega la-narstva daleč negativna. Zdravilo bi bilo treba iskati v boljši vzgoji lanu in industrializaciji proizvodnje, tovrstni poskusi pa niso uspeli. V Motniku je A. Piskar nameraval osnovati družbo »za izdelovanje prediva«, njegov načrt pa je propadel. Še najuspešnejši je bil obrtnik M. Pirc iz Kranja, ki je to de-javnost združeval z barvarstvom.⁴⁸ Število tkalcev na Kranjskem v drugi po-lovici 19. stoletja nam kaže tabela na 22. strani:

Na Kranjskem je bilo leta 1860 82 tkalcev, leta 1902 pa 103 (po avstrijski statistiki) oziroma 107 (po Windischerju) ter leta 1912 105 tkalcev. Podatek, da je bilo v tej deželi leta 1875 le 12 (sodni okraj Postojna 5, Metlika 3, Novo mesto 3 in Ljubljana 1) in leta 1880 le 6 (sodni okraj Postojna 4 in Metlika 2) tkalcev platna, si razlagamo tako, da so tu upoštevani le poklicni obrtniki. Na drugem mestu istega vira za leto 1875 zvmemo, da je v sodnem okraju Loka in v nekaterih krajih okraja Kranj tkalo hodno platno najmanj 8000 ljudi in da je šlo iz teh krajev več tisoč kosov platna v promet. Na tabeli izstopa še belokranjski oziroma dolenski center. V predalpskih krajih so ženske nosile spodnja in zgornja oblačila iz domačega platna, kar je ohranjalo izdelovanje platna v večjih množinah. Navedki števila tkalcev na zgornji tabeli bi nas pripeljali do zmotnega sklepanja, da se je dvignilo število tkalcev. Razlaga je taka: leta 1902 so bile 103 tkalnice platna z 69 zaposlenimi. Zunaj obratovanja je bilo kar 47 tkalnic. Od aktivnih je bilo 46 obratov z enim zaposlenim in 10 obratov z dvema do pet zaposlenimi. Poleg tega se omenjata še dva obrata kot postranska dejavnost. Na drugi tabeli (hišna obrt) je nanizanih še 59 obratov z 61 zaposlenimi; kar 57 le-teh je imelo po enega zaposlenega in dva obrata sta bila z dvema zaposlenima. Leta 1904 je bila v Ljubljani ustanovljena ročna lanarska tkalnica Rössmann et Tschurn. Anton Rössmann in Emil

⁴⁸ Naznanila 1871, str. 4 in 42 pa Doklada, str. 6—12.

Vrsta blaga	Količina	Cena za enoto	Skupna vrednost
platno (hodnik)	200.000 vatlov	14 kr	28.000 gld
platno, juta	250.000 vatlov	20	50.000 gld
groba vrečevina moravska in češka prtenina	150.000 vatlov	26	39.000
moravska in šlezijska prtenina	200.000 vatlov	22	44.000
»creas« ali usnjena moravska prtenina	250.000 vatlov	28	70.000
rumburško platno	200.000 vatlov	40	80.000
poljsko platno	15.000 vatlov	60	9.000
platno kanafas	10.000 vatlov	20	2.000
gornjeavstrijsko platno	50.000 vatlov	22	11.000
gornjeavstrijsko namizno blago, gradelj	20.000 vatlov	28	5.600
moravsko (laneno) namizno blago, gradelj	25.000 vatlov	30	7.500
laneno blago za hlače, tela russa	100.000 vatlov	40	40.000
prtene rute, bele in pisane	20.000 vatlov	28	5.600
laneni sukanec	100.000 kosov	25	25.000
prteni povoji	500.000 navitkov	40	200.000
cvilihaste vreče	100.000 kosov	10	10.000
lanena preja	20.000 kosov	60	12.000
	10.000 kosov	50	500.000
skupaj			1,138.700

Tschurn sta izdelovala najrazličnejše gospodinjske izdelke (prtičke, serviete, robčke itn.). Delavnica je delala tudi med vojno.⁴⁴

⁴⁴ Bericht der Handels- und Gewerbekammer für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für das Kronland Krain zu Laibach an das hohe k. k. Ministerium für Handel und Volks-Wirtschaft über den landwirthschaftlichen, industriellen und commerziellen Zustand ihres Kammerbezirkes in den Jahren 1857 bis inclus. 1860. Laibach 1861 (Bericht der HGK für das K. Krain 1857—1860), str. 106—109; Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die volkswirtschaftlichen Zustände in Krain. Erstattet an das hohe kaiserl.-königl. Handelsministerium für das Jahr 1875. Laibach 1878 (Stat. Bericht der HGK in Laibach 1875), str. 31—32, 251—252; Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Laibach über die volkswirtschaftlichen Zustände in Krain. Erstattet an das hohe kaiserl.-königl. Handelsministerium für das Jahr 1880. Laibach (Stat. Bericht der HGK

	1860*	1902*
Črnomelj		25
Metlika	13	
Kamnik	2	4
Brdo	3	
Kočevje	—	2
Kranj	7	20
Krško	1	30
Kostanjevica	3	
Mokronog	2	
Ljubljana	3	—
Ljubljana-okolica	1	17
Vrhnika	1	
Logatec		3
Lož	8	
Planina	2	
Novo mesto	16	2
Trebnje	2	
Postojna	5	—
Ilirska Bistrica	5	
Senožeče	2	
Vipava	6	
skupaj	82	103

* 1860 sodni okraji

* 1902 politični okraji

Vrvarska obrt je sredi druge polovice 19. stoletja kazala na Kranjskem skoraj nespremenjeno podobo. Večji upad je bil opazen med letoma 1860 in 1875 ter med letoma 1902 in 1912. To se vidi tudi iz tabele na 23. strani.⁴⁵

Središče vrvarstva je bilo na Gorenjskem. Tu se je nakazovala tudi industrializacija tovrstne proizvodnje. Njen začetnik je bil vrvarski mojster Anton Šinkovec st. (15. januar 1859—6. april 1938). Iz svojega rojstnega kraja Duplica

in Laibach 1880), str. 277; Oesterreichische Statistik. Ergebnisse der gewerblichen Betriebszählung vom Juni 1902 im Reichsrate vertretenen nach Gewerbeklassen und Ländern. Kärnten und Krain LXXV, 6. zv., Wien 1905 (Oesterr. Statistik 1902, Kärnten u. Krain), str. 8—9, 11, 14; Windischer, Fran: Gradivo za statistiko trgovine; obrta in industrije v Sloveniji. (Ljubljana 1929 (Windischer, Gradivo), str. 16, 17; Compass 1916, V, str. 2100; 1917, V, str. 1986; glej op. 28!

⁴⁵ Bericht der HGK für das K. Krain 1857—1860, str. 106—107; Stat. Bericht der HGK in Laibach 1875, str. 31; 1880, str. 276—277; Windischer, Gradivo, str. 16, 17.

	1860*	1875*	1880	1902	1912
Kamnik	3	2	3	4	
Kočevje	—	1	1	3	
Ribnica	1				
Kranj	6	7	7	7	
Škofja Loka	2				
Krško	1	2	—	1	
Kostanjevica	1				
Radeče	1				
Litija	3	—	—	—	
Ljubljana (mesto)	4	4	3	1	
Ljubljana (okolica)	2	1	1	2	
Vrhnika	1				
Logatec		1	—	—	
Novo mesto	1	—	1	1	
Postojna	—	—	1	2	
skupaj	26	18	17	21	17

* 1860 sodni okraji

* 1875, 1880 in 1902 politični okraji

se je šel učiti za vrvarja k Trebarju v Kranju. Mojstrski izpit je naredil na Dunaju. Po smrti vrvarskega učitelja Trebarja in njegove žene je 1888 podedovala hišo nečakinja Marija Žontar; skupaj s hišo je Anton Šinkovec za 3000 K kupil od nje tudi vrvarno. Zemljiško-knjižni prepis nosi datum 15. maj 1894. Ambicioznemu Antonu Šinkovcu je postajala vrvarna pretesna. Povečal jo je v izmero približno 24 m dolžine in 12 m širine. Sredi devetdesetih let je zaposloval pet do osem pomočnikov, tri vajence, pri vrtenju kolovratov so mu pomagali še trije mlajši fantje. Stalno so bili v pogonu 4 kolovrati. V Predosljah je na domu delalo zanj še nekaj vrvarskih delavcev. Daljše vrvi so izdelovali zunaj na Ljubljanski cesti v Kranju, primeren kraj za tovrstna naročila pa so našli tudi v Čirškem borštu. Pri napravah v svoji veliki pritlični delavnici je 1908 Šinkovec zaposloval 7 pomočnikov in 10 dninarjev, bili so največ mladi fantje, v starosti od 14 do 16 let. Za pripravo materiala je skrbel mikač, ki je delal v skladišču na podstrešju. Posebna delitev dela pri proizvodnem postopku ni bila vpeljana. Na navadnih vrvarskih kolovratih, ki so jih z roko poganjali dninarji, so pomočniki iz mikane konoplje ali mikanega lanu, pa tudi iz bombažne preje izdelovali najprej vrvice in nato s sukanjem vrvic različne vrvarske izdelke: vrvi za vprege, uzde, vrvi za seno, vodnjake, vrvi za sušenje perila in podobno. Posebnega delovodje podjetje ni imelo. Navodilo za delo je dajal lastnik sam, ki je tudi nadzoroval proizvodnjo. Zaloga

dokončanih izdelkov ni bila posebno velika. Izdelkov je bilo v skladišču le toliko, kolikor je za kritje zahteval stalni promet. Delali so predvsem za poljedelce. Skladišče se je polnilo le ob zimskih mesecih, ko je bilo povpraševanje kmetijcev po vrvarskih izdelkih manjše. Obrtni inšpektor je uvrstil delavnico med obrti in Delavska nezgodna zavarovalnica v Trstu je 11. aprila 1908 Šinkovcu sporočila, da mu obrata ni treba zavarovati proti nezgodam. Status obrtne delavnice je vrvarna izgubila že naslednje leto (1909), ko je montiral bencinski motor; v prenovljeni delavnici leta 1913 ga je zamenjal nato električni. Podjetje je bilo 3. marca 1912 registrirano na deželnem kot trgovskem sodišču v Ljubljani kot posamezna firma pod naslovom Anton Šinkovec, mehanična vrvarna, Kranj. Istočasno je bila podeljena prokura sinu Antonu Šinkovcu ml. iz Kranja, ki je veljala do 1918, ko je prevzel podjetje v svoje roke; zaznamek v registru ima datum 29. december 1918. Pred prvo svetovno vojno je letna proizvodnja znašala 60.000 do 80.000 kg, med vojno pa se je zmanjšala na 20.000 kg. Zaposlenih je bilo 20 do 25 delavcev. Šinkovec je izdelke prodajal po Kranjski, Koroški, Štajerski, Tirolski in deloma po Istri in Dalmaciji. Glavni dobavitelj konoplje je bila pred prvo svetovno vojno Italija.⁴⁶ Med vrvarskimi obrtniki so pred prvo svetovno vojno izstopali tudi Adamičevi v Kamniku. Tu sta imela brata Jože in Ivan Adamič, oba vrvarska mojstra, vsak svojo vrvarno. Ivan Adamič (1850—1929) je kupil na Trubarjevi cesti v Ljubljani poslopje in vrvarno, ki je stala v ozadju, za najstarejšega sina Ivana. Tako je zasnoval podjetje, ki je že med vojno zaposlovalo 12 delavcev; izdelovali so najrazličnejše izdelke: oprti, ojnice, uzde, vrvi za seno, perilo itd. Tudi potomca Jožeta Adamiča iz Kamnika sta ostala zvesta vrvarski obrti. Oba sinova, Jože in Alojz, sta bila izučena vrvarja. Leta 1896 ustanovljena mehanična vrvarna Josipa Adamiča v Domžalah je še pred prevratom prodajala izdelke po vsej Avstroogrski. Med vojno je zaposlovala 5 delavcev. V Compassu 1916 in 1917 je med tovrstnimi firmami uvrščen tudi vrvar Ivan Zadnik iz Ribnice na Dolenjskem.⁴⁷

5. Prizadevanja za poživitev dejavnosti na Koroškem

Koroško lanarstvo in konopljarstvo je pričakalo liberalizacijo gospodarstva v glavnem ob zadovoljevanju domačih potreb. Med tkalci je še vedno izstopal Tomas Glasser iz Podravelj pri Vernberku, ki je v večjih količinah proizvajal jadrovino, loden in navadno platno ter izdelke pošiljal v Benečijo.⁴⁸ V celovškem davčnem inšpektoratu je bilo 1862 osem predelovalcev lanu in konoplje,

⁴⁶ Kobe-Arzenšek, Katarina: Doneski za zgodovino vrvarstva na Slovenskem. Kronika XXI/1973, št. 3, str. 169—170; Compass 1916, V, str. 2099; 1917, V, str. 2099; 1917, V, str. 1985; Arhiv IZDG: Inšpekcija dela, fasc. 1, letno poročilo 1909, str. 7 in 21 pa letno poročilo 1913, str. 16.

⁴⁷ Kobe-Arzenšek, Katarina: Slovensko vrvarstvo na poti industrializacije. Nova proizvodnja XXV/1974, št. 4, str. 114—115; Kobe-Arzenšek, Katarina: Sprehod po razstavi Vrvarstvo na Slovenskem Tehniškega muzeja v Bistri pri Vrhniki. Tekstilec XVIII/1975, št. 4—5, str. 36; Compass 1916, V, str. 2093, 2099, 2109; 1917, V, str. 1979, 1986, 1995.

⁴⁸ Aelschker, Edmund: Geschichte Kärntens von der Urzeit bis zur Gegenwart, 2. knj., Klagenfurt 1885, str. 1315—1316.

ki so skupaj nakazali 27 gld letnega davka; najvišja odmera je bila 4 gld. Vseh tkalcev, ki jim je bila osnovna surovina lanena in bombažna preja, je bilo 587 s skupnim davkom 1784 gld in najvišjo odmero 8 gld, pa 35 vrvarjev, ki so plačali 190 gld davka, najvišji izplačani davek je bil 18 gld.⁴⁹ O nihanju števila tkalcev in vrvarjev na Koroško v naslednjih desetletjih kaže razpredelnica:⁵⁰

Politični okraji	1878		1886		1888		1892	
	tkalci	vrvarji	tkalci	vrvarji	tkalci	vrvarji	tkalci	vrvarji
Celovec	34	5	59	5	59	5	44	5
Šmohor	8	2	4	2	5	2	9	2
Špital	89	6	83	8	68	8	85	6
Št. Vid	52	2	65	3	65	4	59	3
Beljak	14	3	26	2	25	2	19	3
Velikovec	12	3	16	3	17	3	14	3
Wolfsberg	44	5	48	7	47	7	38	4
skupaj	253	26	301	30	286	31	268	26

V prvih osemdesetih letih je opazen porast števila obrtnikov v obeh zvrsteh, pri tkalcih in vrvarjih. Pri tem gre prav gotovo zasluga kmetijski družbi, ki je poživila gojenje lanu in ga požlahtnila z uvozom kvalitetnejšega riškega (ruskega) in zelandskega semena. Povabila je belgijskega mojstra, ki je izboljšal godenje lanu v mrzli vodi in uvedel naprednejše metode trenja. Ustanovljeni zavod v Feldkirchnu je služil hkrati za pouk. Koroški lan in konoplja sta postala iskano blago, ki so ga prodajali v sosednje dežele in na Moravsko, Češko in v Slezijo. Velik del izvožene surovine se je vračal v obliki lanarskih in konopljarskih izdelkov, predvsem vreč za oglje, iz severnih provinc.⁵¹ Prizadevanje kmetijske družbe, da bi surovino v večjih količinah predelovali doma, je uspelo 1877, ko so v zapuščeni fužini z vodno močjo 60 KM in v poslopju zraven, v neposredni bližini železniške postaje Feldkirchen, ustanovili mehanično predilnico in tkalnico. Poleg te tovarne sta predli lan in konopljo dve predilnici v Wolfsbergu.⁵² S prejo je tovarna zalagala vrvarje iz Wolfsberga, Velikovca in Celovca.⁵³ S tovarno je bilo prav gotovo v zvezi upadanje števila tkalcev, ki niso bili kos konkurenčnim tovarniškim izdelkom. Tovarna, ki se je borila na domačem tržišču z južnonemškim tekmečem in

⁴⁹ Glej op. 27!

⁵⁰ Statistischer Bericht über die volkswirtschaftlichen Zustände Kärntens in den Jahren (Stat. Bericht Kärntens) 1871 bis 1878. Klagenfurt 1879, str. 128; 1879 bis 1887. Klagenfurt 1888, str. 134—135; 1888 bis 1892. Klagenfurt 1895, str. 48—49.

⁵¹ Kärntens gewerbliche Wirtschaft, str. 402; Stat. Bericht Kärntens 1871 bis 1878. Klagenfurt 1879, str. 12—13, 125—126.

⁵² Stat. Bericht Kärntens 1871 bis 1878. Klagenfurt 1879, str. 126, 128.

⁵³ Stat. Bericht Kärntens 1879 bis 1887. Klagenfurt 1888, str. 130.

izvažala svoje izdelke v sosednje alpske dežele, Trst, Pulo, Egipt, na Ogrsko ter prek Hamburga v vzhodno Afriko in Indijo ter na Japonsko, je bila vključena v vojno proizvodnjo in z močno omejeno dejavnostjo zaradi pomanjkanja surovin in delavcev pričakala razpad stare Avstrije.⁵⁴

Na začetku našega stoletja je bilo na Koroškem 118 tkalnic, od tega so bili 4 postranski in 4 podružnični obrati, ki so zaposlovali 245 delavcev. Med njimi je bil samo eden večji obrat, zgoraj omenjena mehanična tkalnica v Feldkirchnu, s 67 delavci in še ena tkalnica s 15 zaposlenimi v Celovcu. Lokacijsko so bile tkalnice razporejene takole:

Politični okraji	Število obratov	Število zaposlenih
Celovec-mesto	1	15
Celovec-okolica	9	80
Šmohor	1	1
Špital	42	66
Št. Vid	19	22
Beljak	17	32
Velikovec	11	9
Wolfsberg	10	20

Kot domača dejavnost se navajajo 4 obrati s 4 zaposlenimi. Vrvarskih delavnic je bilo 19 in vrvarjev 43. Največ jih je bilo v Beljaku (3 obrati z 12 vrvarji), Wolfsbergu (4 obrati z 9 vrvarji) in Celovcu (2 obrata s 7 vrvarji). Poleg mehanične predilnice je delala še ena v Celovcu s 3 zaposlenimi.⁵⁵ Compass 1916 in 1917 nam od koroških predelovalcev lanu in konoplje omenja le vrvarja Tomasa Lessinga iz Celovca in vrvarno z nazivom Vdova Ferdinanda Werbe v Beljaku.⁵⁶

⁵⁴ Več o podjetju glej v Stat. Bericht Kärntens 1871 bis 1878. Klagenfurt 1879, str. 12, 13, 125, 126; 1879 bis 1887. Klagenfurt 1888, str. 130; 1888 bis 1892. Klagenfurt 1895, str. 47; Summarischer Bericht der kärntn. Handels und Gewerbekammer in Klagenfurt über die Tätigkeit der Kammer und die wirtschaftlichen Verhältnisse in Kärnten im Jahre 1907. Klagenfurt 1908, str. 51; 1908. Klagenfurt 1909, str. 58, 59; 1909. Klagenfurt 1910, str. 52; 1910. Klagenfurt 1911, str. 50; 1911. Klagenfurt 1912, str. 53; 1912. Klagenfurt 1913, str. 51; 1913. Klagenfurt 1914, str. 48; 1914. Klagenfurt 1915, str. 43; 1915. Klagenfurt 1916, str. 41; 1916. Klagenfurt 1917, str. 42; 1917. Klagenfurt 1918, str. 38; 1918. Klagenfurt 1919, str. 40; Statistik der oesterreichischen Industrie nach dem Stande vom 1880 (1885 in 1890). Nachrichten über Industrie, Handel und Verkehr XXVIII, Wien 1884, str. 152—153; 1885, XXXVIII, Wien 1889, str. 166—167; 1884, str. 152—153; 1885, XXXVIII, Wien 1889, str. 166—167; 1890, LIV, 1. zv., Wien 1894, str. 212—213.

⁵⁵ Oesterr. Statistik 1902, Kärnten u. Krain, str. 4, 11, 13, 27.

⁵⁶ Compass 1916, V, str. 2096, 2114; 1917, V, str. 1985, 2000.

6. Platnarstvo in vrvarstvo na Štajerskem s centri ob Muri in Dravi

Lanarska in konopljarska proizvodnja je v drugi polovici 19. stoletja živela na Štajerskem v drobni in domači obrti. In še ta je skokoma upadala.⁵⁷

L. 1852	867	L. 1860	834	(od tega 475 tkalcev, ki so se stalno ukvarjali s to obrtjo)
1853	1178	1865	614	
1854	1157	1868	514	
1856	1099	1870	555	
1857	1041	1874	483	
1859	1015	1890	555	

Skladno z upadom števila tkalcev na celotnem štajerskem ozemlju je opazno usihanje tovrstnih obrti na slovenskem Štajerskem.⁵⁸

1853	347
1856	276
1857	261
1890	88
1902	62

O resničnosti gornje trditve, da gre predvsem za drobno obrt, podajamo hkrati z lokalno porazdelitvijo tkalcev na slovenskem Štajerskem v letu 1853 tudi število pomočnikov, vajencev in znesek pridobitnega davka.⁵⁹

⁵⁷ Glej op. 15! Bericht der Gratzter Handels- und Gewerbekammer an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten über den Zustand der Landeskultur, der Industrie, der Gewerbsverhältnisse und des Verkehres im Jahre 1852. Gratz, str. 107; Statistischer Ausweis der Gratzter Handels- und Gewerbekammer (Stat. Ausweis der Gratzter HGK) für das Jahr 1854, Gratz, str. 24—25; 1856. Graz 1857, str. 267; 1857, Gratz 1859, str. 235; Bericht der Grazer Handels- und Gewerbekammer über den Zustand der Industrie, des Handels und der Gewerbe, nebst einer statistischen Darstellung (Bericht der Grazer HGK) für die Jahre 1860, 1861 und 1862. Graz 1863, str. 204; 1863, 1864 und 1865, Graz 1866, str. 221; Bericht der Grazer Handels- und Gewerbekammer an das hohe k. k. Ministerium über den Handel, die Industrie und die Verkehrsverhältnisse des Kammerbezirkes in den Jahren 1866, 1867 und 1868. Graz 1870 (Bericht der Grazer HGK 1866, 1867 u. 1868), str. 91; Statistischer Bericht der Grazer Handels- und Gewerbekammer an das hohe k. k. Ministerium für die Jahre 1869 und 1870. Graz 1872 (Stat. Bericht der Grazer HGK 1869 u. 1870), str. 7, 210; Statistischer Bericht der Grazer Handels- und Gewerbekammer für die Jahre 1871 bis 1874 erstattet an das hohe k. k. Handelsministerium. Graz 1877 (Stat. Bericht der Grazer HGK 1871 bis 1874), str. 294; Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer in Graz über die volkswirtschaftlichen Zustände ihres Bezirkes im Jahre 1890 beziehungsweise in den Jahren 1886 bis 1890 erstattet an das hohe k. k. Handels-Ministerium. Graz 1895 (Stat. Bericht der HGK in Graz 1890), str. 196—197, 198—199.

⁵⁸ Bericht der Gratzter Handels- und Gewerbekammer an das hohe k. k. Ministerium für Handel, Gewerbe und öffentliche Bauten über den Zustand der

Davčni uradi	Mojstri	Pomočniki	Vajenci	Pridobitni davek
Arvež	37	4	—	78,— fl
Brežice	9	—	—	18,—
Celje	8	4	2	16,5
Cmurek	72	18	6	153,—
Gornji grad	2	—	—	4,—
G. Radgona	14	3	1	30,—
Ivnik	25	2	—	46,—
Konjice	8	—	—	14,—
Kozje	4	1	—	8,—
Laško	2	—	—	4,—
Lenart	30	6	3	62,—
Ljutomer	28	7	2	62,—
Radlje ob Dravi	3	—	—	8,—
Maribor	15	2	—	46,—
Ormož	18	3	1	36,—
Podčetrtek	8	—	—	16,—
Ptuj	11	4	2	27,5
Radgona	42	11	5	93,—
Rogatec	3	—	—	10,—
Sevnica	1	1	1	2,—
Slovenj Gradec	1	—	—	2,—
Slov. Bistrica	4	5	2	10,—
Šoštanj	2	—	—	4,—
Skupaj	347	71	25	750,—
Skupaj vsa Štajerska	1178	217	65	2520,—
% slov. Štajerske	29,45	32,71	38,46	29,76

Platnarstvo je bilo osredotočeno ob Dravi in Muri v severni in severovzhodni slovenski Štajerski. Podobna je slika tudi za leti 1856 in 1857. Povprečna

Landeskultur, der Industrie, der Gewerbsverhältnisse und des Verkehres im Jahre 1853. Gratz (Bericht der Gratzter HGK 1853), str. 98; Stat. Ausweis der Gratzter HGK für das Jahr 1856. Gratz 1857, str. 34—262; 1857. Gratz 1859, str. 166—167; Stat. Bericht der HGK in Graz 1890, str. 196—197, 198—199 (Tu so navedeni le poklicni obrtniki: po eden v okraju Kozje, Ormož, Konjice, Ljutomer, Ptuj, Slov. Bistrica, Slovenj Gradec in Brežice, 4 v okraju G. Radgona, 34 v okraju Cmurek, 24 v okraju Radgona, 16 v okraju Arvež in 2 v okraju Ivnik); Windischer, Gradivo, str. 34, 35; v viru, glej op. 27, se omenja, da je v davčnem inšpektoratu Maribor 69 tkalcev, ki delajo z laneno in bombažno prejo; skupaj so plačali 239 gld davka, najvišji je bil 15 gld in najnižji 2,94 gld.

⁵⁰ Bericht der Gratzter HGK 1853, str. 98.

tedenska plača 1856 se dosledno navaja 1 fl. Na prelomu stoletja je bilo na slovenskem Štajerskem 62 tkalcev platna. In sicer:⁶⁰

Politični okraj	Število tkalcev
Brežice	4
Celje — okolica	7
Ljutomer	1
Maribor — mesto	1
Maribor — okolica	4
Ptuj — mesto	1
Ptuj — okolica	2
Radgona	38
Slovenij Gradec	4

Središče platnarstva je bila Radgona.

In kakšna je bila proizvodnja? Leta 1857 so na Štajerskem predelali v prejo 2325 centov lanu in 71 centov konoplje ter izdelali 363.470 vatlov lanenega platna, 8860 vatlov konopljenega platna ter 1459 vatlov damasta in cviliha.⁶¹ 250.000 vatlov so na 557 statvah izdelali leta 1859, kar je veliko manj kot na začetku šestdesetih let, ko so ga štajerski tkalci (475) natkali 347.000 vatlov.⁶² Sredi sedemdesetih let so cenili proizvodnjo platna na 11.340 kosov.⁶³ Poglejmo še, kakšna je bila bera platna na slovenskem Štajerskem.⁶⁴ Razpredelnica je na naslednji strani.

Največ so izdelali platna v Radgoni in Cmureku, najproduktivnejši pa so bili tkalci v okraju Lenart (1 tkalec iz tega okraja je leta 1858 izdelal 604,16 in leta 1859 644,41 vatlov platna, medtem ko je v okraju Radgona 1 tkalec izdelal leta 1858 500,58 in leta 1859 487,64 vatlov platna). Razmerje števila statev na slovenskem Štajerskem do celotne dežele se dobro pokriva z razmerjem proizvodnje. Navzlic temu, da se često poudarja, da tkalci proizvajajo le za lokalno tržišče, dobimo podatke (glej str. 31!) o izvozu tovrstnega blaga.⁶⁵

⁶⁰ Windischer, Gradivo, str. 34—35; Oesterreichische Statistik. Ergebnisse der gewerblichen Betriebszählung vom Juni 1902 im Reichsrate vertretenen nach Gewerbeklassen und Ländern. Steiermark, LXXV, 2. zv., Wien 1907, tabela VI, str. 52: tu so tkalci platna deljeni na poklicne obrtnike (11) in na tkalce v domači dejavnosti (81). Skupaj jih je bilo torej 92. Zanimiva je navedba, da je v Mariboru ena delavnica s 129 delavci, ostale tkalnice so delale z enim delavcem.

⁶¹ Stat. Ausweis der Grätzer HGK 1857. Gratz 1859, str. 235.

⁶² Glej op. 24! Bericht der Grazer HGK 1860, 1861 u. 1862. Graz 1863, str. 204.

⁶³ Bericht der Grazer HGK 1863, 1864 u. 1865. Graz 1866, str. 214.

⁶⁴ Bericht der Grätzer Handels- und Gewerbekammer über den Zustand der Industrie, des Handels und der Gewerbe in den Jahren 1857, 1858 und 1859, nebst einer statistischer Darstellung für die Jahre 1858 und 1859. Erstattet an das hohe k. k. Finanz-Ministerium. Graz 1860 (Bericht der Grätzer HGK 1857, 1858 u. 1859), str. 197.

⁶⁵ Stat. Ausweis der Grätzer HGK 1854. Gratz, str. 238—239; 1856. Gratz 1857, str. 303—304; Bericht der Grätzer HGK 1857, 1858 u. 1859, str. 238—239; Bericht der Grazer HGK 1860, 1861 u. 1862. Graz 1863, str. 196—197.

Sodni okraji	Število stavev	Delavci			Predelava surovin v funtih			Platno v vatlih		
		pom.	vaj.	drugi	1858	1859	1858	1859	1858	1859
Arvež	5	—	—	—	700	670	1.413	1.577	1.413	1.577
Cmurek	42	9	1	3	12.151	10.911	17.545	16.177	17.545	16.177
Ivnik	13	1	—	—	2.864	2.439	3.154	2.714	3.154	2.714
G. Radgona	11	—	1	—	1.140	1.210	1.970	2.090	1.970	2.090
Konjice	1	—	—	—	60	60	100	100	100	100
Lenart	12	1	2	—	5.540	5.661	7.250	7.733	7.250	7.733
Ljutomer	18	—	1	—	3.280	2.438	4.925	4.456	4.925	4.456
Radlje ob Dravi	1	—	—	—	200	200	200	200	200	200
Maribor	1	—	—	—	60	60	100	100	100	100
Ormož	5	1	—	—	2.790	3.200	4.000	4.410	4.000	4.410
Radgona	17	5	—	1	5.110	5.023	8.510	8.290	8.510	8.290
Rogatec	2	—	—	—	200	220	340	350	340	350
Slovenj Gradec	4	1	—	—	1.200	1.210	1.800	1.830	1.800	1.830
Skupaj	132	18	5	4	35.295	33.302	51.307	50.027	51.307	50.027
cel. Štajerska	557	110	17	28	161.102	147.767	259.159,5	248.278,5	259.159,5	248.278,5
% slov. Štajerske	23,69	16,36	29,41	14,28	21,90	22,53	19,79	20,14	19,79	20,14

1 funt (avstrijski) = 0,56 kg

Izvoz 1853	21,18	colnih funtov nav. lan. platna	(zbornični okraj Maribor)
1854	1202,41		
1856	144,00		(postaja Celje)
1858	1415,00		
1859	1984,00		
1860	1087,00		(glavni car. urad Maribor)
1861	2798,00		
1862	640,00		

1 colni funt = 500 g

Za nekaj let nam podatki ponujajo primerjavo izvoza z uvozom tovrstnega blaga.⁶⁶

Uvoz 1857	252	col. funtov lan. blaga	(postaja Maribor)
1858	3760		
1860	26		
1861	4		
1862	4916		

Medtem ko nam leti 1858 in 1862 kažeta v danih podatkih negativno bilanco, je v vmesnih letih 1860 in 1861 ravno obratno. Številke uvoženega in izvoženega lanenega in konopljenega blaga, izražene v colnih funtih, za celotno deželo Štajersko nam povedo, da je izvoz daleč prevladoval nad uvozom tovrstnega blaga v šestdesetih in prvih letih sedemdesetih let prejšnjega stoletja, leta 1873 je prišlo do preobrata.

Leto	Uvoz	Izvoz	Razlika + —
1866	4.608	9.619	+ 5.011 colnih funtov
1867	2.452	11.811	+ 9.359
1868	17.760	21.320	+ 3.560
1869	5.961	21.407	+ 15.446
1870	2.071	29.239	+ 27.168
1871	1.967	13.957	+ 11.990
1872	3.060	4.676	+ 1.741
1873	7.384	5.676	— 1.708
1874	7.445	4.723	— 2.722

⁶⁶ Stat. Ausweis der Gratzter HGK 1857. Gratz 1859, str. 253; Bericht der Gratzter HGK 1857, 1858 u. 1859, str. 236—237; Bericht der Grazer HGK 1860, 1861 u. 1862. Graz 1863, str. 196—197.

Dodajmo še tabelo o uvoženi in izvoženi laneni preji:

Leto	Uvoz	Izvoz
1866	142	? v colnih funtih
1867	1.002	?
1868	368	?
1869	276	407*
1870	196	605
1871	1.657	379
1872	2.122	438
1873	2.274	432
1874	1.093	82

* skupaj s sukancem

Konjunktorno obdobje v avstrijskem gospodarskem življenju po letu 1866 se jasno kaže v izvozu lanenega in konopljenega blaga vse do leta 1873, ki je pomenilo uvod v globoko krizo. Največ tovrstnega blaga se je v letu 1866 uvozilo iz južne Nemčije (3.418 colnih funtov), 1867 iz Saške (2.025) in 1868 iz Prusije (9.590 colnih funtov); nekaj malega je prispelo tudi iz Trsta in Italije. Izvoz v južno Nemčijo, Saško, Prusijo, Turčijo, Švico in Italijo skoraj da ni vredno omenjati; vse pošiljke je absorbiral Trst: nekaj za lastne potrebe, ostalo pa je posredoval naprej.⁶⁷

Na območju graške trgovske in obrtne zbornice je bilo število vrvarjev precej konstantno, okrog 70. Najmanj jih je bilo leta 1857 (61). Na slovenskem Štajerskem je bilo največ vrvarjev v severovzhodnem delu. Glej tabelo na 33. strani!

Predelovali so predvsem domačo surovino, kar pa ni zadoščalo, tako da so lan in konopljo ter od leta 1857 manilo tudi uvažali. Naročali so jo na Ogrskem in v Trstu. Uvoz izdelkov je daleč prekašal izvoz. Domača proizvodnja, ki se še ni industrializirala, ni pokrivala domačih potreb. Z vrvarskimi izdelki sta Štajersko zalagali južna Nemčija in Saška, štajerski vrvarji pa so pošiljali svoje izdelke v Trst in Italijo. Delovni čas je trajal od 10 do 12 ur na dan. Dohodek podeželskih pomočnikov je bil nižji od mezd vrvarskih pomočnikov v mestih. Opazno je tudi, da so posamezni obrati na začetku našega stoletja zaposlovali več delavcev kot sredi devetnajstega stoletja.⁶⁸

7. Za zaključek

Iz zapisa lahko povzamemo, da je bila v obravnavanem obdobju za navedeni osrednji tekstilni dejavnosti značilna drobna, ekstenzivna proizvodnja, ki je organizirana v založništvu, oskrbovala tudi tržišče. Večji, pravi industrijski

⁶⁷ Bericht der Grazer HGK 1866, 1867 u. 1868, str. 297; Stat. Bericht der Grazer HGK 1869 u. 1870, str. 218; 1871 bis 1874, str. 306—307.

⁶⁸ Bericht der Grätzer HGK 1853, str. 90—91; Stat. Bericht der HGK in Graz 1890, str. 196—197; glej tudi Kobe-Arzenšek, Vrvarska obrt, str. 171—174: v tabelo smo zajeli tudi Cmurek in Radgono; število vrvarjev 1853 in 1856 je zato višje.

Sodni okraji	1853	1856	1890
Arvež	1	1	1
Celje	3	3	2
Cmurek	2	4	1
G. Radgona	1	—	—
Ivnik	—	—	—
Konjice	—	—	1
Laško	—	—	1
Lenart	2	3	2
Ljutomer	1	1	1
Radlje ob Dravi	2	1	1
Maribor	6	6	2
Ormož	1	1	1
Slovenj Gradec	1	1	1
Slov. Bistrica	1	1	1
Ptuj	2	2	2
Radgona	1	2	3
Rogatec	—	—	1
skupaj	24	26	21

obratu (izdelovalnice platna pa vrvarne), so nastali le na Primorskem, v Gorici in predvsem v Trstu, kjer je bilo povpraševanje po tovrstnih izdelkih največje. Mehanizacija obratov je pomenila večjo proizvodnjo, kar je šlo gotovo v škodo drobnih proizvajalcev v notranjosti, torej na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem. Tradicionalnemu slovenskemu platnarstvu je zadala smrtni udarec razvijajoča se bombažarska industrija, ki je s pomočjo tržaškega kapitala predvsem v preteklem stoletju obsegla ves slovenski prostor. V mislih imamo tovarno v Ajdovščini (ust. 1826), Ljubljani (1837), Preboldu (1839), Gorici (1849), Trziču pri Devinu (1884) in Trziču na Gorenjskem (1885) ter v Litiji (1886). Svoje je prispevala speljana železnica, ki je proti jugu odprla vrata konkurenčnim tujim (tudi že konfekcijskim) izdelkom. In ne nazadnje: s pohodom parnikov se je zmanjševala poraba jadvovine in cenena juta je za izdelovanje vreč (posebno iskano blago v pristaniščih) docela izpodrinila kakovostno platno. Skratka: obravnavani tekstilni dejavnosti se nista, rečeno natančneje, nista se mogli prilagoditi naglemu splošnemu gospodarskemu razvoju, prizadeti proizvajalci pa so našli zaposlitev v prodornejših tekstilnih panogah.

Katarina Kobe-Arzenšek:

**DIE FLACHS- UND HANFVERARBEITUNG IN SLOWENISCHEN LÄNDERN
IM 19. JAHRHUNDERTS BIS ZUM ENDE ÖSTERREICH-UNGARNS**

Für beide Textilszweige war charakteristisch die extensiv geführte Kleinproduktion, organisiert auf der Basis des Verlags-Systems, die aber auch den Markt mitversorgte. Größere Betriebe, also die eigentlichen Industriebetriebe (für die Leinen- und Seilproduktion) entstanden nur im Küstenland in Görz und vor allen in Triest, wo die Nachfrage nach diesen Produkten am größten war. Die Mechanisierung der Betriebe brachte eine Produktionssteigerung, was wiederum die Kleinproduzenten in Krain, Kärnten und in der Steiermark in Bedrängnis brachte. Den Todesstoß aber versetzte der traditionellen slovenischen Leinenproduktion die aufstrebende Baumwollindustrie. In erster Linie gilt das für die Fabriken in Ajdovščina (gegründet 1826), Ljubljana (1837), Prebold (1839), Gorica (1849), Trzič bei Devin (1884), Trzič in Oberkrain (1885) und in Litija (1886).

Eine weitere Verschlechterung der Lage brachte die Errichtung der Eisenbahnlinie in den Süden, die das Tor für die ausländische — schon auf konfektioneller Basis arbeitende — Konkurrenz öffnete. Auch die Einführung der Dampfschiffahrt und der damit verbundene drastische Rückgang des Bedarfes an Segelleinwand wäre hier zu erwähnen. Und schließlich verdrängte noch die billigere Jute vollends die Produktion von Qualitätsleinen, insbesondere als Material für Säcke — einem wichtigen gesuchten Artikel besonders in Hafens.